

ניסיונות בריחה והצלה ופעילות המחתרת היהודית בגטו גרודנו

ניסיונות בריחה והצלה בגטו גרודנו

בראשית 1943, כשבגטו כבר הבינו כי אפסה כל תקווה, רבים לא היססו עוד להסתכן בניסיונות בריחה או לחפש אחר מקום מסתור. הקושי העיקרי לא היה ביציאה מן הגטו אלא במציאת ידידים פולנים שהיו נכונים לסכן את נפשם ולסייע. במהלך האקציות בגרודנו ניסו רבים להסתתר או לברוח מן הגטו, והיו שניסו לקפוץ מן הרכבת שהובילה אותם למחנות ההשמדה. רובם נהרגו או הוסגרו לגרמנים, רק מתי מעט הצליחו בבריחתם.

על ניסיון בריחה כושל סיפר בעדותו יונה זרצקי. במרס 1943 הסכים פולני ושמו פולקובסקי להבריח לוורשה את זרצקי ו-5 צעירים נוספים, בהם אם עם בנה הפעוט. זרצקי, האם והילד המתינו לשווא במקום המפגש, שאר אנשי הקבוצה נתפסו. פולקובסקי הבטיח להביאם לוורשה אבל כעבור כמה ימים נתפסו גם האם והילד, רק זרצקי נמלט. אחר-כך נודע לו שפולקובסקי היה סוכן הגסטאפו.

ידועים לנו לא מעט סיפורי הצלה. גרישה (צבי) חסיד קפץ מן הקרון ומצא את דרכו אל הפרטיזנים. חיים שפירא, נער יליד ביאליסטוק שגדל בגרודנו, הסתובב חופשי בעיר מבלי להתחבא, ולא נתפס. בלה שוורצפוקס חייתה תחילה מחוץ לגטו בזהות בדויה, אחר-כך ברחה לוורשה, נלקחה לעבודת כפייה בגרמניה ובסוף המלחמה שוחררה. לאה (לוסיה) ריבקינד ובוריס (בורקה) שולקס עם אשתו הלנה ברחו לוויילנה וחיו שם בזהות בדויה עד תום המלחמה. אליהו סקוברונסקי התחזה לפולני והתגלגל בין גטאות ורשה, וילנה, ביאליסטוק וגרודנו. בגרודנו השיג מקום מגורים ועבודה בבית-הדפוס 'מיילחוביץ' (בעבר של יהודים), העביר דרך בית-הדפוס מכתבים למחתרת היהודית בוורשה, ואחרי האקציה של ינואר הבריח את זרח זילברברג ואת צילה שכנס בחזרה לביאליסטוק. כשהחלו לחשוד בו התגייס (כפולני) לעבודת כפייה בגרמניה ושוחרר בסוף המלחמה.

לא מעט פולנים סיכנו את חייהם ואת בני משפחותיהם והצילו יהודים. ליאון טרכטנברג קפץ מן הרכבת שהובילה את אחרוני היהודים בגרודנו לגטו ביאליסטוק, חזר לגטו והביא את הוריו לכפר דולקובושצ'יזנה, ושם הסתתרו יחדיו אצל סטניסלב קשיוויצקי, בבור מתחת לרצפה, ממרס 1943 עד לשחרור ביולי 1944. יאן וינובה פוחלסקי, זוג איכרים מלוסוסנה שלפני המלחמה הועסקו כשומרים על בתי קיץ של משפחת פריידוביץ', הסתירו בבור צר מידות מתחת לביתם את סנדר פריידוביץ', את אחיינו בן ה-15 פליקס זנדמן, את מוטל וגולדי באס, את בורקה שולקס ואת מאיר

זמושצ'נסקי (שני האחרונים עברו אחר-כך לוילנה), ולקראת סוף המלחמה גם את אסתר שפירא-היידמאק. סלומון ז'וקובסקי נעזר בחבר פולני, פיודור בורון, שהביא אותו לבית של פולנים בלוסוסנה. קטיה ובעלה טיפלו בו במסירות, ואחרי שבייתם הופצץ המשיך להסתתר מתחת להריסות, ושרד. האחים יחזקאל ודב פוריה הסתתרו אצל זיגמונד וקסיה טולוצ'קו בחווה ליד הכפר ז'ידומלה (על הדרך לסקידל).

רופא מן הכפר סטניביצה, ד"ר אנטון דוכה, אשתו ינינה וכמה מעוזריו (אדוארד ואניאלה סטניביבסקה, הלנה זנייסקה וסטפניה שטרזלקובסה) נתנו מחסה ל-10 יהודים - ד"ר אלכסנדר בלומשטיין עם אביו, אמו ואחיו נתנאל, פניה הלפרן, הלנה שבת, הלל ופראניה ברוידא ומישה רוזזה ויסטיניצקי. פולני עובד הרכבת, תדיאוש סורוקה, הבריא 9 צעירים יהודים לוילנה ברכבת.

הגדיל לעשות בעל חווה בכפר נובוסיוולקי ליד גרודנו, פאוול צ'רמושקו, שהתמסר כל כולו להצלת יהודים והצליח לסייע למאות בני אדם. בקיץ 1941 התארחו אצלו קייטנים יהודים, הגב' שיף-ליפשיץ, בעלה ותינוקם. עם כניסת הגרמנים שכנע את תושבי הכפר שלא להסגיר את היהודים, בנימוק שהדבר נוגד את המוסר הנוצרי. מאז נהג דרך קבע לנסוע ברכבת בין גרודנו לוורשה כדי ללוות יהודים בבריחתם. מן האמידים קיבל כסף אבל מן העניים לא ביקש כל תמורה ולא פעם אף סייע להם בכספו. בגרודנו ובוורשה נתנו בו אמון בלתי מסויג והפקידו בידיו סכומי כסף גדולים ואת חיי האנשים. בוורשה הוא קישר בין צעירים יהודים לבין פרטיזנים ביערות וארגונים שונים אחרים, וסייע לרבים להשיג תעודות פולניות ולמצוא את דרכם בצד ה"ארי". בולק שיף, אשתו אניה יהודים נוספים הסתתרו במשך חודשים אחדים בגורן של צ'רמושקו ולכולם הוא דאג למזון ואף לטיפול רפואי בשעת הצורך. גם ד"ר גרגורי וורושילסקי מגרודנו, אשתו, בנם ויקטור ושתי בנותיהם ניצלו בעזרתו של פאוול צ'רמושקו.

לא פעם שילמו מצילי היהודים בחייהם. בפברואר-מרס 1943, עם חיסול גטו גרודנו, הסתירו קריסטינה ציווינסקה ובתה דנוטה בחנותם הקטנה את אפרים ביילין ובתו בלה, את אבא טרלובסקי ובתו רחל ואת יוסף פריאצקי. אחרי שהאם נאסרה עקב הלשנה והוצאה להורג בידי הגסטאפו המשיכה הבת להסתיר את היהודים. בגבור הסכנה הביאה אותם לכפר סמוך שם שהו עד תום המלחמה.

כמה יהודים הסתירו את ילדיהם אצל נוצרים. פראניה ברוידא הסתתרה בכפר ליד גרודנו ומסרה את בתה התינוקת לאשה חשוכת ילדים, שבזכות הילדה ניצלה מעבודת כפייה בגרמניה. בתום המלחמה נאלצה פראניה לנהל מאבק קשה כדי לקבל בחזרה את ילדתה. גם טניה קפלן נאלצה להיאבק כדי לקבל בחזרה את בנה. חנה קוטלר, שהוריה ועמם הרוקח אברהם טרופ-קרינסקי הסתתרו בבית הקברות הנוצרי

בגרודנו בעזרתו של השומר, הוחזקה במשך זמן מה אצל משפחת השומר. ייתכן שילדים נוספים ניצלו בידי משפחות פולניות.

תנועות נוער ומחתרת יהודית

עד סתיו 1942 הסתפקו תנועת הנוער בפעולות עזרה הדדית וחינוך, בניסיון למלא את החלל הריק שהותיר היודנראט. חברי "השומר הצעיר" אספו כ-100-120 ילדים בני 10-12 בשני הגטאות שבעיר, הכשירו מדריכים וקיימו כמה פעולות שבועיות - בבית-הכנסת, בבתי החניכים ואפילו בגינות שבגטו ב'. מפעם לפעם סייעו גם למשפחות במצוקה - הבריחו קמח ואפו לחם וכדומה. חברי "דרור-החלוץ הצעיר" בגרודנו, כ-80 במספר, הקימו קיבוץ קטן, חיו חיי שיתוף ויחד עם חברי "השומר הצעיר" עיבדו חלקה בגן הירק של היודנראט.

ב-1942, משהחלו להגיע ידיעות על רציחות המוניות בליטא ובביילורוסיה, הוסט הדגש בהדרגה מפעולות עזרה וחינוך למרי מזוין. גרודנו שימשה תחנת קישור חשובה במשולש וילנה-ביאליסטוק-ורשה שתנועות הנוער ראו בהן יחידה ארגונית אחת. ואולם על-פי החלוקה הגרמנית שכנה ורשה ב"גנרל-גוברנמן", וילנה - ב"רייכסקומיסריאט אוסטלנד" וביאליסטוק והמחוז צורפו לפרוסיה המזרחית. הקשיים במעבר מאזור למשנהו וביקורות הפתע ברכבות הקשו מאוד על השליחים, ובכל זאת עלה בידם לקיים קשר שוטף בין הגטאות האלה ובדרך ממקום למקום פקדו גם את גטאות גרודנו והסביבה.

כבר באוקטובר 1941, ערב הקמת הגטאות בגרודנו, הגיעה לעיר בלה חזן מ"דרור-החלוץ הצעיר" בוילנה. מצוידת בתעודות "אריות" היא התקבלה לעבודה כמתורגמנית בגסטאפו. דירתה שמחוץ לגטו שימשה מקום מעבר ומפגש לקשרים בדרכם מוילנה לוורשה וחזרה. חברתה אידה בורקוב קישרה בינה לבין גטאות גרודנו, ושתיהן ארגנו קבוצה של חברי דרור-החלוץ הצעיר. בסוף 1941, כשהחל הטבח בפונאר, שהתה בלה חזן בוילנה. עם שובה לגרודנו סיפרה על הטבח לראשי היודנראט והתחננה שיקצו כסף להברחת יהודים מוילנה. תחנוניה נפלו על אזניים אטומות. רק ד"ר צבי בילקו האמין לה והבטיח לסייע לפליטים מוילנה שיגיעו לגרודנו, ואף מסר לה בעבורם כסף ותעודות מזויפות. בלה חזן סיפרה על ההשמדה בפונאר לחברי "דרור-החלוץ הצעיר" בגרודנו והאיצה בהם לארגן את בני הנוער בעיר למרי מזוין. בדצמבר 1941 בא לגרודנו מרדכי טננבוים, מראשי ארגון אי"ל בוורשה. טננבוים ובלה חזן התגנבו לגטו א', נפגשו עם אנשי היודנראט וניסו לשכנעם להתכונן למרד, אך לשווא. רוב הציבור היהודי דבק באשליה שמאורעות וילנה לא יישנו בגרודנו כל עוד הגרמנים יזדקקו לעבודת היהודים. ואולם בני הנוער בעיר התרשמו עמוקות מאישיותו של

טננבאום, השתכנעו מדבריו והיו נכונים ללכת אחריו. בראשית 1942 נסע טננבאום לביאליסטוק.

בדצמבר 1941, עם בואו מווילנה של יעקב לייזרוביץ', יליד גרודנו וחניך "תרבות", הקימו גם חברי בית"ר בעיר תא מחתרת קטן. תחת פיקודו של משה נוטס קיימו חברי בית"ר אימונים, זייפו רשיונות עבודה וכיוצא באלה. לייזרוביץ' ונוטס אף התקבלו למשטרה היהודית, אבל במהרה סולקו. הבית"רים לא הצטרפו למחתרת של השומר הצעיר ודרור, אף שהוזמנו.

בקיץ 1942 התארגנו חברי השומר הצעיר ודרור בעיר והחלו לאגור נשק. כמקומות מפגש לשליחים שימשו ביתה של חסיה ביליצקי והמאפייה של אליהו טנקוס - שניהם מראשי השומר הצעיר בגרודנו. בראש המחתרת המקומית עמדה יוכבד טאוב מוורשה וחבריה להנהגה היו אליהו טנקוס, צילה שכנס, מרים פופקו וחסיה ביליצקי. חברי דרור והשומר הצעיר התארגנו יחד בתאים של חמישה. זרח זילברברג הדריך את מפקדי החמישיות, תכנן נקודות התקפה ודאג להכנת חומרי לחימה מכל הבא ליד - נורת חשמל עם ויטריל, אגרופני ברזל, מקלות וכיוצא באלה ואפילו אקדח אחד. הוכנו גם מפות של הגטו וסביבתו וסומנו בהן גם המעברים מחצר לחצר ומעברים נסתרים לצד הארי. דודו רוזובסקי הקים מעבדה לזיוף תעודות.

בנובמבר 1942, ימי האקציות בעיירות הסביבה, שב לגרודנו מרדכי טננבאום, לאחר ששבר את רגלו ואיבד את תעודותיו. אף שהיה פצוע עשה כל מאמץ לגייס יהודים למחתרת והזהיר את האנשים שלא ללכת שולל אחר הבטחות הכזב של הגרמנים. בד-בבד גייס כספים, דאג להכנת תעודות מזויפות והיתרי יציאה ולבסוף, עוד בטרם החלים מפציעתו, יצא לביאליסטוק. זרח זילברברג, שיצא לביאליסטוק לדווח על תחילת הגירושים לקייילבאסין, שב לגרודנו ערב האקציה של ינואר 1943 כדי לארגן ולהדריך את המחתרת.

בגרודנו צדדו רוב החברים במאבק מזוין בתוך הגטו. מיעוט קרא לברוח אל היער וחמישה צעירים יצאו לשם בניסיון ליצור קשר עם פרטיזנים. ארבעה מהם נפלו בידי הגרמנים ורק לייזר רייזנר שב לגטו. הכישלון הזה והמחסור בכסף לרכישת נשק ריפה את ידיהם של המצדדים ביציאה ליער. לבסוף הוחלט להישאר בגרודנו ולהתארגן ל"אקציה נגדית" בתוך הגטו, ואילו את הבחורות לשלוח לביאליסטוק. לאחר שנכשלו הניסיונות לרצוח את סטרבלוב ולהבריח אנשים מבית-הכנסת בזמן האקציה של ינואר, נואשו החברים גם מתכנית האקציה הנגדית. הסיכויים לשרוד בגרודנו ולהציל את בני משפחותיהם ללא נשק והכשרה צבאית וללא תמיכת היודנראט נראו אפסיים.

כמה עשרות מחברי המחתרת ברחו ליער אל הפרטיזנים, אך לא כולם הגיעו ליעדם. אליהו טנקוס וחבריו יצאו ליערות אוגוסטוב ובדרך לנו אצל איכר בכפר קורופוצ'יצה וקנו ממנו שני רובים. האיכר הסגיר אותם וכשהוקפו בגרמנים התגוננו באומץ בשני הרובים שבידיהם עד שנפלו. רק אחד מן החבורה הצליח להימלט.

בראשית 1943 התארגנה קבוצת מחתרת של קומוניסטים לשעבר וחברי "פועלי ציון צ"ס" (לייב וישראל רייזר, סלומון ז'וקובסקי, סוניה ואהרן אפשטיין וכמה אחרים). אחדים מהם יצאו במזחלות לכיוון סקידל בניסיון ליצור קשר עם פעיל פרטיזנים ביילורוסי, קוסטיה בוצ'קו, שסייע כמה פעמים ליהודים. לאחר המפגש אתו שבו אל הגטו. לייב רייזר, שעבד כנגר בבית-חולים צבאי, פרץ חלון של מחסן בית-החולים ולקח 4 אקדחים ו-150 כדורים. עם האקדחים הללו ו-5 רובים יצאו 26 צעירים ליערות פושצ'ה נאצ'ה. בוצ'קו ושני פרשים יהודים פגשו את הקבוצה בדרך והובילו את האנשים ליערות רדון. במרוצת הזמן הצטרפו ליחידה הזאת גם צעירים יהודים מקהילות אחרות באזור והיא מנתה 80 חברים, יותר מ-30 מביניהם מגרודנו. בתחילה עסקו בעיקר בתקיפת קבוצות קטנות של גרמנים שהובילו שיירות אספקה, או שוטרים ליטאים, ונטלו את נשקם. מאוחר יותר יצאו גם לפעולות גדולות כמו פיצוץ רכבות וגשרים. רבים מהם הצטיינו בלחימתם. הם השתייכו לחטיבה "לנינסקי קומסומול" שמפקדה, אנטולי סטנקייביץ' מסקידל, היה ידוע כאוהד ליהודים. במאי 1943 העביר המפקד 35 איש מקבוצתו של רייזר לגדוד שלו והאחרים נשארו במחנה משפחות. ביולי 1943, בעת פשיטה של גרמנים וליטאים על יער פושצ'ה נאצ'ה, נהרגו 96 איש ממחנה המשפחות. חטיבת הפרטיזנים של סטנקייביץ', לעומת זאת, נסוגה ללא אבדות ליער פושצ'ה רוסקה.

רוב חברי המחתרת מגרודנו עברו לביאליסטוק ולחמו בשורות ארגון אי"ל. כמעט כולם נפלו במרד של אוגוסט 1943 בגטו המקומי. כמה צעירות גרודנאיות - ברונה ויניצקי-קליבנסקי, ליזה צ'פניק, אניה רוד, צילה שכנס וחסיה בורנשטיין-ביליצקי - מצאו עבודה ומקום מגורים בצד ה"ארי" של ביאליסטוק, שימשו קשריות עם המחתרת בגטו ועם יחידת פרטיזנים ביער הסמוך והבריחו מזון, תרופות ונשק. הן וגם בלה חזן (שנתפסה באביב 1942 וגורשה לאושוויץ) וחייקה גרוסמן שרדו ומאוחר יותר עלו לישראל.

אחדים מחברי המחתרת הגיעו לגטו וילנה, ביניהם תשעה צעירים שנמלטו לשם בעזרתו של תדיאוש סורוקה וכמה צעירים נוספים. ראש היודנראט של וילנה יעקב גנס, ומפקד המשטרה היהודית סאלק דסלר, סייעו להם להשיג תעודות ועבודה אבל אסרו עליהם להפיץ בין יושבי הגטו את סיפור חיסולו של גטו גרודנו. הצעירים מגרודנו התארגנו בקבוצה נפרדת בשורות פפ"א (ארגון הפרטיזנים היהודים בוילנה).

אנשי הקבוצה הגרודנאית, שכבר חזו בחיסול גטו גרודנו, התנגדו למרד בתוך הגטו על-פי התכנית של פפ"א וקראו לחברים לברוח ליערות. בסוף יולי 1943, לאחר שראש פפ"א יצחק ויטנברג נאלץ להסגיר את עצמו לגרמנים והוצא להורג, שינה גם פפ"א את עמדתו והחל להוציא בני נוער מווילנה והסביבה ליערות. 28 גרודנאים הצטרפו כקבוצה לגדוד הפרטיזנים המפורסם "מסט" (נקמה) שפעל ביערות נארוץ'. לאחר שהיחידה הזאת פורקה וצורפה ליחידה הביילורוסית הכללית השתלבו רוב הגרודנאים ביחידה הלוחמת והשתתפו בפעולות נועזות.

מקור: שמואל ספקטור (עורך), פנקס הקהילות פולין כרך ח': פולין הליטאית, יד ושם, ירושלים, בהכנה

מקורות, ביבליוגרפיה וקריאה נוספת
ארכיון יד ושם, חטיבות 033, 03 (עדויות); 48-0; M1/E; M11; M33; TR10-
/JM11200-11206
הארכיון הממלכתי של מחוז גרודנה, חטיבות 56, 17.
גראדובסקי ז', "רשימות", בתוך: מארק ב', מגילת אושוויץ, תל-אביב תשל"ח, עמ'
219-181.
רבין ד' (עורך), גרודנה - גראדנע, אנציקלופדיה של גלויות ט', ירושלים תשל"ג.
גרוסמן ח' ואחרים, אנשי המחתרת, מרחביה 1955.
דובנוב, פנקס מדינת ליטא.
זאק א', קנעכט זענען מיר געווען, בואנוס איירס 1956.
טננבוים-תמרופ מ', דפים מן הדליקה, מכתבים ורשימות, תל-אביב תש"ח.
יערי-חזן ב', קראו לי ברוניסלבה, בשליחות ובמעצר 1939-1945, בית לוחמי הגטאות
תשנ"א.
פרידנשטיין ש"א, עיר גבורים - קורות עיר הורודנא, וילנה תר"מ.
פתל-כנעני ת', קהילת גרודנה וסביבתה בתקופת מלחמת העולם השנייה ובתקופת
השואה 1939-1944, (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת
ירושלים), ירושלים תשנ"ה.
קליבנסקי ב', "ארכיון המחתרת בגיטו ביאליסטוק מיסודם של מרסיק טננבוים", קובץ
מחקרי יד ושם ב', ירושלים תשי"ח.
רינגלבלום ע', כתבים אחרונים.

Documents Concerning the Destruction of the Jews of Klarsfeld S. (ed.),
Grodno 1941-1944, 6 vols., New York 1986-1994.

Zandman F., *Never the Last Journey*, New York, 1995.

ביאליסטאקער שטערן, ביאליסטוק 1941-1935.

גראדנער מאמענט, גרודנה 1938-1924.

גראדנער שטימע, גרודנה 1928-1927.

גראדנער אויפקלאנגען, בואנוס איירס 1980-1949.